

Magia w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich

Streszczenie

Przygotowana dysertacja stanowi próbę odpowiedzi na pytanie w jakim zakresie można mówić o spójnej i konsekwentnej polityce karnej państwa wobec magii w czasach, kiedy chrześcijaństwo było religią cesarzy Rzymu. A także: co ustawodawcy chrześcijańscy przejęli od swoich pogańskich poprzedników w kształtowaniu polityki karnej wobec zjawiska magii, w jaki sposób nowe prawo dokonało redefinicji magii jako przestępstwa, w jaki sposób nauczanie Kościoła wpłynęło na *rationes legum* poszczególnych ustaw, dlaczego w przeciwieństwie do władców pogańskich cesarze chrześcijańscy radykalnie zaostrzyli represję karną za przestępstwo magii.

Celem pracy było ukazanie, w jakim zakresie magia jako przestępstwo była obecna w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich. Podstawę badań stanowiły zatem przypadające na epokę dominatu ustawy, które zostały wydane w czasach od Konstantyna (306-337) do Justyniana (527-565). Wyżej wspomniane ustawy zostały zawarte w Kodeksie Teodozjańskim i Kodeksie Justyniana.

Zakres merytoryczny pracy poświęconej magii w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich obejmuje przybliżenie i wyjaśnienie pojęć używanych na opisanie magii, przeprowadzenie szczegółowej analizy poszczególnych rodzajów praktyk magicznych poddanych penalizacji począwszy od ustaleń terminologicznych, a skończywszy na uregulowaniach w ustawodawstwie, oraz scharakteryzowanie kar przewidzianych za praktykowanie magii.

Podjęty problem badawczy został przedstawiony w czterech rozdziałach. Każdy z nich poprzedzony jest uwagami wprowadzającymi oraz zakończony podsumowaniem. Dysertację wieńczy zakończenie podsumowujące najważniejsze wnioski i ustalenia z poszczególnych rozdziałów wraz z odpowiedzią na postawiony we wstępie problem i tezy.

W pierwszym rozdziale została ukazana złożoność pojęcia magii w starożytnym Rzymie. Punktem wyjścia było przybliżenie etymologii i ewolucji terminów „magia” i „mag”. Następnie omówione zostały pojęcia wykorzystywane na opisanie magii, jej rodzajów, a więc rozróżnienie na białą i czarną magię oraz na wróżbiarstwo naturalne i sztuczne, a także wskazanie różnego rodzaju specjalistów z tej dziedziny. W dalszej kolejności pokrótce przedstawiono prawnokarne uregulowania dotyczące magii w

okresie poprzedzającym rzymskich cesarzy chrześcijańskich, a więc w czasach pogańskiego Rzymu. Wówczas magia również stawała się przedmiotem zainteresowania rzymskiego prawodawstwa, jednak w ograniczonym zakresie. Sankcjom karnym podlegały działania magiczne, które powodowały negatywne skutki i wyrządzały szkodę osobom lub rzeczom, czyli tzw. czarna magia, a nie magia sama w sobie jak to miało miejsce w późniejszym okresie. Przedmiotem badań w tym zakresie była Ustawa XII tablic oraz *lex Cornelia de sicariis et veneficis*. W Ustawie XII tablic penalizacji zostało poddane praktykowanie magii, które powodowało wyrządzenie szkody na osobie, jej dobrym imieniu lub własności. Natomiast na podstawie *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, karę wymierzano trucicielom, którzy przyczyniali się do utraty zdrowia człowieka lub jego śmierci poprzez magiczne substancje i zaklęcia. Z czasem, oprócz zaklęć i trujących substancji, pojawiło się rozróżnienie na profesjonalnych magów i ich klientów oraz powiązanie magii z tajemnymi, nocnymi ceremoniałami.

W drugim rozdziale została zawarta synteza opinii na temat magii w pismach autorów chrześcijańskich. W tym celu przedstawiono poglądy Cyryla Jerozolimskiego, Jana Chryzostoma, Augustyna i Cezarego z Arles obrazujące stosunek chrześcijan pierwszych wieków do magii. Pisarze wczesnochrześcijańscy stanowczo potępiali wszelkie rodzaje praktykowania magii. Zwracali uwagę, że za każdą formą magii stoi demon, zatem człowiek korzystający z tego typu umiejętności lub wykonujący je, stopniowo oddawał mu się w niewolę. Podkreślali, że w przypadku wszelkiego rodzaju trosk, ludzie powinni byli zwracać się do Boga, a nie do maga, astrologa czy wróżbity. Postępując, bowiem w ten sposób nie tylko uzależniali się od tego typu praktyk i poprzez to tracili swoją wolność, ale co najważniejsze – popełniali ciężki grzech, a więc zrywali przymierze z Bogiem zawarte w sakramencie chrztu świętego.

Trzeci rozdział został poświęcony różnym formom magii, które zostały poddane penalizacji w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich. Omówiono w nim działalność haruspików, augurów, astrologów, magów, Chaldejczyków, wróżbitów (*harioli* lub *arioli*), wieszczków (*vates*), czy interpretatorów snów. Każdą z tych profesji dzieliło wiele. Od pochodzenia poprzez wykonywane czynności, rytuały, wypowiedane słowa, a skończywszy na znaczeniu, czy wzbudzonym szacunku. Chociaż to ostatnie na przestrzeni lat mogło ulegać zmianie. Punktem wspólnym bez wątpienia była, przewidziana w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich, groźba sankcji karnych za wykonywaną działalność.

Karalność praktyk magicznych w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich przechodziła pewną ewolucję. Konstantyn początkowo zezwalał na niektóre formy magicznej działalności, a penalizacji podlegały tylko praktyki magiczne, za pomocą których wyrządzano szkodę innym ludziom. Następnie cesarz ten zakazywał prywatnych konsultacji, ale zezwalał na praktyki publiczne. Podobnie było za cesarza Walentyniana, ale cały czas nie mogły to być działania krzywdzące inne osoby.

Inaczej natomiast sytuacja wyglądała w czasach Konstancjusza II. Cesarz ten nie dopuszczał żadnych wyjątków. Ponadto w wydanych przez siebie ustawach wymienił profesje, z którymi zabronione było prowadzenie jakichkolwiek konsultacji i które miały zaniechać swojej działalności. Wszelkiego rodzaju odwołania do praktyk magicznych były karane śmiercią.

Podobnie postępowali Walentynian i Walens. Oni również wprowadzili bardzo restrykcyjne prawa przeciwko praktykom magicznym. Bezwzględnie zakazali działalności astrologów, a osoby, które uczyły się tej profesji były karane śmiercią. Taki sam los czekał również nauczycieli astrologii. Natomiast cesarze Honoriusz i Teodozjusz dożywotnim wygnaniem karali astrologów, którzy odmówili spalania magicznych ksiąg w obecności biskupa i przyjęcia wiary katolickiej.

Treść czwartego rozdziału stanowiło omówienie sankcji karnych przewidzianych w ustawodawstwie rzymskich cesarzy chrześcijańskich za praktykowanie magii. Przepięstwo magii było zagrożone karą śmierci, w formie spalania żywcem lub ścięcia, bądź karą wygnania.

W czasach Konstantyna kara śmierci była przewidziana dla haruspika, który złamał zakaz przekraczania progu prywatnego domu. Natomiast w czasach Konstancjusza II śmiercią karano za konsultacje z haruspikami, astrologami czy wróżbitami, które były powodowane pragnieniem poznania przyszłości, a także za sprzeciwienie się zakazowi działalności augurów, wieszczków Chaldejczyków i magów.

Kara wygnania groziła osobom, którzy wbrew obowiązującym przepisom zaprosiły do swoich domów haruspików. Wyżej wspomniana sankcja została również przewidziana dla astrologów, chyba że zdecydowali się w obecności biskupów spalić księgi swoich błędów i przyjąć chrześcijaństwo.

Magia znajdowała się w gronie najcięższych przestępstw. Zazwyczaj zbiegała się z zarzutami zdrady stanu i znieważenia grobu. Wliczana była do pięciu najcięższych zbrodni, których nie obejmowały ustawy amnestyjne. Karana była zarówno osoba, która

zajmowała się praktykowaniem magii, jak i korzystająca z jego usług. Oprócz tego, oskarżony o uprawianie magii mógł zostać poddany torturom. W tym wypadku nie miał znaczenia stan, z którego się wywodził.

Magic in the Legislation of Christian Roman Emperors

Summary

The present dissertation constitutes an attempt to answer the question to what extent it might be assumed that the Roman state had a coherent and consistent policy with regard to magic in the times when Christianity was the professed religion of the emperors. Further, it will attempt to answer what the Christian legislators inherited from their pagan predecessors in the shaping of criminal policy regarding the phenomenon of magic, in what way the new law redefined magic as a crime, to what extent the teaching of the Church impacted the *rationes legum* of particular laws and why Christian emperors, contrary to pagan rulers, imposed radically harsher criminal penalties for the crime of magic.

The aim of the dissertation is to demonstrate the extent to which magic as a crime was present in the legislation of Christian Roman emperors. Therefore, the basis for research was provided by the acts adopted in the period of the Dominate, from the times of Emperor Constantine (306-337) to Emperor Justinian (527-565). The above-mentioned acts were included in the Theodosian Code and Justinian Code.

Within the substantive scope of the present dissertation with respect to magic in the legislation of Christian Roman emperors the author clarifies the key concepts and terms used to describe magic and conducts a detailed analysis of specific types of magical practices, starting with terminological issues, through legislative regulations and ending with the characteristic of penalties to be imposed for practicing magic.

The research subject under discussion is presented in four chapters. Each of them is prefaced by introductory remarks and ends with a summary. The whole dissertation is completed by a conclusion summarizing the key findings and evaluations from the subsequent chapters of the work, together with the answers to the problem and theses proposed in the introduction.

The first chapter presents the complexity of the concept of magic in ancient Rome. It starts with familiarizing readers with the etymology and evolution of the terms “magic” and “magician”. Next, the author discusses the concepts used for describing magic and its types, that is the division into white and black magic, natural and artificial divination, as well as pointing out various specialists from each category. Further, the legal-criminal regulations concerning magical practices in the period preceding Christian Roman emperors, that is pagan times, are discussed. It was also at that time that magic was a point of interest to Roman legislature, even though to a limited degree. The magical practices that were subject to criminal sanctions were those which caused negative effects and caused harm to people or things, that is so-called black magic and not magic in itself, as was the case in the subsequent period. The material examined in the study included the Law of Twelve Tables and *lex Cornelia de sicariis et veneficis*. The Law of Twelve Tables penalized magical practices which caused harm to a person, his or her good name or property. On the other hand, *lex Cornelia de sicariis et veneficis* provided for the penalties to be imposed on poisoners who acted to the detriment of a person’s health or who caused a person’s death by magical substances and charms. With time, apart from charms and poisonous substances, a distinction into professional magi and their clients developed and magic became connected with clandestine, night rituals.

The second chapter contains a synthesis of opinions on the subject of magic in the writings of Christian authors. It discusses the ideas of Cyril of Jerusalem, John Chrysostom, Augustine and Caesarius of Arles, which represent the attitude of the early Christians to magic. The early Christian writers were adamant in condemning all kinds of magical practices. They pointed out that behind each form of magic there is a demon, therefore a person using this type of skills or practicing them was gradually becoming a slave to the dark forces. They emphasized that in the face of all sorts of problems, people should turn to God and not to a magus, astrologist or augur. If they did the latter, not only did they become addicted to such practices and therefore lost they freedom, but, most importantly, they committed a cardinal sin thus breaking a covenant with God contracted in the sacrament of baptism.

The third chapter focuses on the various forms of magic which were subject to penalization in the legislation of Christian Roman emperors. It discusses the activities of haruspices, augurs, astrologists, magi, Chaldeans, soothsayers (*harioli* or *arioli*), *seers* (*vates*) or interpreters of dreams. Each of these professions was distinct from the others.

They differed in the forms of practices, rituals, uttered words, ending with their individual significance or the respect they invoked. However, the latter might have been subject to change over the years. The common denominator was undoubtedly, as provided for in the legislation of Christian Roman emperors, the threat of criminal sanction for the committed acts. The way magical practices were punishable in the legislation of Christian Roman emperors was subject to a certain evolution. Initially, Constantine permitted certain forms of magical activities and penalized only those magical practices which were used to bring harm to other people. Next, the emperor forbade private consultation but allowed for public practices. It was similar during the reign of emperor Valentinian, but still all practices intended to harm others were forbidden.

However, the situation looked different in the times of emperor Constantius II. This emperor did not allow for any exceptions. Moreover, in the laws laid down he enumerated the professions which were banned from offering any kind of consultations and which were supposed to end their activity. All references to magical practices were punishable with death.

Emperor Valentinian and Valens followed a similar approach. They also implemented very restrictive laws against magical practices. They strictly abolished the practices of astrologists and the persons who were learning this profession were punished with death. The same fate awaited the teachers of astrology. Further, emperor Honorius and Theodosius would impose the punishment of exile onto those astrologists who refused to burn the magical books in the presence of a bishop and refused to adopt the catholic faith.

Chapter four focuses on the analysis of criminal sanctions for practicing magic as laid down in the legislation of Christian Roman emperors. The crime of magic was punishable with death, in the form of burning or decapitation, or with exile.

During the times of Constantine, a haruspex who broke the ban on crossing the threshold of a private house was punishable with death. On the other hand, during the times of Constantius II, the death penalty was imposed for consulting haruspices, astrologists or diviners, where the intention was to learn about the future. What is more, it was also imposed for refusing to obey the ban on the activities performed by augurs, seers, Chaldeans and magi.

The penalty of exile was meant to be a threat to those persons who would invite haruspices to their homes against the existing regulations. The same sanction would also

be applied in the case of astrologists, unless they decided to burn the books of their craft and adopt Christianity in the presence of bishops.

Magic belonged among the heaviest crimes. It usually coincided with the allegations of treason and tomb violation. It was included among the five heaviest crimes which were excluded from amnesty laws. The penalty would apply both to the person who practiced magic, as well as the person using the services. Apart from that, the person accused of practicing magic could be subjected to torture. In that case, his original status or social class were of no importance.